

- якщо звернення надіслано Уповноваженому в період розгляду судом справи з аналогічного питання;
- якщо звернення містить прохання втрутитися в розгляд справи в суді.

Підставою звернення до українського омбудсмена є порушення прав і свобод людини та громадянина в результаті неправомірних рішень, дій та бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Закон конкретно не називає таких випадків порушення прав людини, дозволяючи громадянам звертатися до Уповноваженого за захистом своїх особистих, політичних, соціально-економічних, екологічних та культурних прав і свобод у будь-яких ситуаціях. Особа має право подати скаргу Уповноваженому, посилаючись на незаконне упереджене, халатне ставлення, неухважність, некомпетентність, тяганину, зволікання, свавілля, допущені стосовно неї державними органами, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами.

Жодних вимог щодо форми скарг і процедури їх подання Уповноваженому з прав людини українським законом не передбачено. Це відповідає світовій практиці. Такий підхід робить інститут омбудсмена більш доступним, неформальним. Уповноважений з прав людини, як свідчить практика, самостійно визначає форму і спосіб звернення заявників.

Тим не менш, при зверненні до омбудсмена варто дотримуватись загальноприйнятих підходів щодо оформлення подібного роду документів визначених українським законодавством і правилами ділового мовлення, а також рекомендацій зроблених правозахисними організаціями, що тривалий час співпрацюють з Уповноваженим. Тож, у зверненні до Уповноваженого з прав людини варто викласти наступні відомості:

- прізвище, ім'я та по-батькові заявника;
- рік народження заявника та його громадянство (паспортні дані);
- професія або рід занять заявника;
- адреса й контактний телефон заявника;
- конституційне право, яке як ви вважаєте було порушено;

- назва і юридична адреса органу державної влади або місцевого самоврядування, протиправні дії або бездіяльність якого оскаржується;
- прізвище, ім'я, по-батькові посадової особи (з точною назвою посади яку вона займає) протиправні дії або бездіяльність якої оскаржуються;
- виклад фактів, які змусили заявника звернутися до Уповноваженого;
- детальний і послідовний опис події, з точно вказаними датами;
- перелік органів державної, судової або виконавчої влади до яких вже зверталися з приводу протиправних дій, викладених у попередньому пункті (точно вказати назви інстанцій і дати розгляду ваших звернень, а також дати винесення рішень по них);
- чим не задовольняє вас рішення судових або інших інстанцій, до яких ви зверталися, які права на вашу думку є невідновленими (викладіть за яких обставин здійснювався розгляд ваших звернень);
- зазначення, до кого ви вже звертались за юридичною допомогою;
- повинні бути додані копії всіх документів, що стосуються порушених прав, а також, назви документів, яких ви не маєте якщо це можливо;
- також додаються копії всіх судових рішень та відповідей зі всіх інстанцій в які ви зверталися;
- рік, місяць, число коли дане звернення було направлено Уповноваженому Верховної Ради з прав людини;
- підпис заявника ²⁸⁵.

Якщо скаржник має можливість, він може додати до свого звернення необхідні документи, які підтверджують факт порушення його прав. У разі звернення до Уповноваженого в інтересах третіх осіб заявнику необхідно додати документи, що посвідчують його повноваження на представлення

---

²⁸⁵ Нечипоренко О. Л. Знайомтесь: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – К.: Інститут громадянського суспільства, 2003. – С. 17.

їхніх інтересів (відповідно до вимог Цивільного процесуального кодексу України).

Військовослужбовці мають право звертатися до Уповноваженого з прав людини, як державною мовою, так і іншою мовою прийнятною для сторін.

Всі звернення, які надходять до Уповноваженого попередньо розглядаються та класифікуються за певними критеріями у підрозділах Секретаріату Уповноваженого. Далі в Секретаріаті вирішують питання щодо звернення, зокрема як, вже зазначалося, дане звернення може бути прийнято до розгляду, громадянину який його подав може бути роз'яснено, які саме заходи він повинен вжити, або дане звернення направляється до органу в компетенцію якого входить вирішення даного питання

Слід пам'ятати, що особи, які звертаються до Уповноваженого, звільняються від сплати державного мита. Це має важливе значення, оскільки розширює можливості доступу до українського омбудсмена малозабезпечених громадян

Після отримання звернення Уповноважений має право вчинити дії передбачені ст. 17 Закону України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” :

1) відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина;

2) роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення Уповноваженому;

3) направляє звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення;

4) відмовляє в розгляді звернення ²⁸⁶

Повідомлення про прийняття звернення або відмову у прийнятті звернення повинно бути у письмовій формі доведено до відома заявника. В разі негативної відповіді Уповноваженого щодо прийому звернення,

---

²⁸⁶ Закон України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23.12.1997 № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=776%2F97-%E2%F0>

заявнику повинна бути надано повне і вмотивоване пояснення щодо причин відмови.

В разі, якщо Уповноважений прийняв звернення до розгляду, він повинен розглянути його у загальні строки встановлені законодавством України при зверненнях громадян – впродовж місяця від дня надходження звернення, а ті, які не потребують додаткового вивчення та перевірки, – не пізніше п'ятнадцятиденного терміну. Максимальний термін розгляду звернення, яке потребує додаткового опрацювання становить сорок п'ять днів (ст. 20 Закону України „Про звернення громадян”)²⁸⁷

4. Судовий захист прав військовослужбовців.

Одним із найдієвіших і найефективніших способів захисту своїх прав та інтересів передбачених українським законодавством є судовий порядок захисту. У попередньому розділі, присвяченому інституціям, які здійснюють захист прав і свобод громадян, вже вказувалось, що права, свободи чи законні інтереси військовослужбовців можуть захищатися в порядку цивільного, адміністративного судочинства, у третейських судах, а також в адміністративному порядку. Оскільки обсяги роботи не дозволяють приділити увагу кожному з цих видів, ми зупинимось на характеристиці процедури захисту прав у порядку цивільного судочинства, позаяк саме з ним найчастіше стикаються військовослужбовці.

Нормативно-правовим актом, що регулює питання звернення до місцевого загального суду є Цивільний процесуальний кодекс України (далі - ЦПКУ). Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПКУ кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів²⁸⁸.

---

²⁸⁷ Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р. зі змінами і доповненнями станом на 11.червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>

²⁸⁸ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15>

Звернення до суду здійснюється у більшості випадків шляхом пред'явлення позову. Позов, в свою чергу, пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється, оформлюється і передається судді в порядку черговості (ч. 1 ст. 118 ЦПКУ)²⁸⁹. Звернення до суду з позовом є підставою для виникнення процесуальних відносин та породжує обов'язок суду розглянути і вирішити його по суті.

Підсудність справи. Перед тим, як подавати позовну заяву, слід правильно визнати до якого саме суду ви будете звертатися. Загальне правило закріплено у ст. 109 ЦПКУ визначає, що позов до фізичної особи подається по місцю її проживання, а позов до юридичної особи – по фактичному місцезнаходженню ²⁹⁰ Звісно, в окремих випадках це створює низку незручностей для військовослужбовця, оскільки учасники конфлікту, як правило, знаходяться у різних регіонах України. Разом з тим, законодавство передбачає низку випадків коли позивач вправі подавати позовну заяву і за місцем свого проживання або перебування, а саме:

– коли пред'являється позов про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, завданої внаслідок скоєння злочину;

– коли пред'являється позов про відшкодування шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду ²⁹¹

Пред'явлення позову. Згідно зі ст. 118-121 Цивільного процесуального кодексу України, позов подається шляхом подання письмової позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється і передається в порядку черговості. Для того щоб суддя не залишив ваш позов без руху, необхідно

---

²⁸⁹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>

²⁹⁰ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>

²⁹¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>

дотриматися всіх необхідних вимог, які передбачають: форму і зміст позовної заяви, надання всіх необхідних копій, сплату судового збору.

Вимоги до позовної заяви встановлені ст. 119 ЦПКУ, згідно із якою позовна заява є письмовим документом ²⁹². Письмова форма вважається додержаною, якщо позовна заява викладена на папері. Вимог до формату паперу не передбачено, однак традиційним є використання формату А4. Норми ЦПКУ не визначають способів і технічних засобів, за допомогою яких допускається виготовлення позовної заяви, проте у судовій практиці вже давно сформувалася традиція виготовлення позовної заяви на паперовому носії за допомогою друкарської чи комп'ютерної техніки. Водночас, не заперечується й виготовлення позовної заяви рукописним способом, однак у такому випадку варто потурбуватися щоб позовна заява була написана акуратно та розбірливим почерком ²⁹³.

Процесуальне законодавство не передбачає обов'язкової форми (шаблону) позовної заяви. Проте закон встановлює необхідні її реквізити. Так, відповідно до ч. 2 ст. 119 ЦПКУ позовна заява повинна містити:

1) найменування суду, до якого подається заява

Найменування суду залежить від того, до якої судової системи, ланки він належить. Якщо, наприклад, треба відобразити найменування районного суду, то спочатку пишуть до якого району він відноситься, а також якого міста цей район (наприклад, Придніпровський районний суд міста Черкаси).

2) ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такий відомий

В позовній заяві обов'язково має вказуватись повне ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна

---

²⁹² Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>

²⁹³ Звернення громадян до суду за захистом своїх прав / Горовець Є., Малюська Д., Феофілов А. – К.: Інститут громадянського суспільства, 2003. – С. 12

заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такий відомий. Слід пам'ятати, що зазначення лише ініціалів, замість імен, не відповідає вимогам закону. Прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи вказується за даними паспорта цієї особи або іншого документа, що замінює його.

Місцем проживання фізичної особи згідно із ст. 29 Цивільного кодексу України є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово²⁹⁴.

Найменування юридичної особи включає в себе інформацію про організаційно-правову форму та назву. Статтею 93 ЦКУ встановлено, що місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені²⁹⁵. Місцезнаходження юридичної особи визначається засновниками в установчих документах та вказується в реквізитах реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи, яка подається реєструючому органу під час державної реєстрації (наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 20 квітня 2007 р. № 54).

Отже, найменування і місцезнаходження юридичної особи у позовній заяві повинні визначатися та вказуватися згідно з установчими документами останньої.

3) зміст позовних вимог

Зміст позовних вимог - це певна форма захисту, яку просить позивач від суду. Якщо позивач прагне досягнути позитивного результату розгляд справи він повинен чітко сформулювати, яке рішення він просить прийняти у суді.

---

²⁹⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>

²⁹⁵ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>

Встановлюючи позовні вимоги, слід пам'ятати, що суддя розглядатиме справу, викликатиме свідків, залучатиме докази тільки в рамках заявлених позивачем вимог, відхиляючи все, що не відноситься до „суті справи”. У випадку, якщо після подання позову було виявлено помилки у формулюванні позовних вимог, позивач має право до початку розгляду справи по суті змінити підставу або предмет позову, а протягом усього часу розгляду справи – збільшити або зменшити розмір позовних вимог або відмовитися від позову (п.2, ст. 31 ЦПКУ)²⁹⁶.

4) ціну позову щодо вимог майнового характеру

В разі, якщо в позові пред'являються вимоги майнового характеру (наприклад, компенсація матеріальної та (або) моральної шкоди) слід дотримуватися правила визначення ціни позову, яка встановлена у ч.1 ст. 80 ЦПКУ²⁹⁷.

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги

ЦПКУ не вимагає від позивача правового обґрунтування позову, тобто посилання на норму права, яка регулює спірні правовідносини. Однак, позивач у будь-якому випадку повинен зазначити те право, захисту якого він вимагає, вважаючи його порушеним, невизнаним чи оспорюваним. Для того, щоб збільшити свої шанси на позитивний результат вирішення справи слід приділити належну увагу правовому обґрунтуванню своїх вимог. В позовній заяві необхідно посилатися на конкретні статті закону, які дають вам право вимагати рішення на вашу користь. Краще, якщо це буде не тільки посилання на конкретний кодекс (наприклад, Цивільний), але і окремий Закон, Указ, регулюючий правовідносини в тій сфері, де права позивача були порушені. В умовах змагальності цивільного процесу суддя скоріше стане на бік тієї з

---

²⁹⁶ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

²⁹⁷ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

сторін, яка зможе краще аргументувати свою позицію і навести відповідні докази на її підтвердження.

б) зазначення доказів, що підтверджують кожную обставину, наявність підстав для звільнення від доказування

Відповідно до ст. 57 ЦПКУ доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи ²⁹⁸. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Українське законодавство визначає ряд випадків, коли позивач звільняється від необхідності доказувати наявність фактів, викладених у позовній заяві. Відповідно до ст. 61 ЦПКУ не потребують доказування:

- обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі;
- обставини, визнані судом загальновідомими;
- обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, якщо у цій справі беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини ²⁹⁹.

7) перелік документів, що додаються до заяви

В кінці позовної заяви повинен бути наведений перелік документів, що подаються позивачем до суду на обґрунтування своїх вимог. Для кращого забезпечення захисту своїх прав варто подавати не оригінали, а завірени копії, на випадок, якщо документ буде загублений, знищений або пошкоджений під час розгляду справи. Копії документів можна завіривати у нотаріуса, в органах

---

²⁹⁸ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

²⁹⁹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

місцевого самоврядування, а можна і не робити цього – суддя сама звірить їх з оригіналами в судовому засіданні. При виготовленні копій, слід враховувати вимогу статті 120 ЦПКУ щодо обов'язку позивача додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб ³⁰⁰. Тобто, позивач повинен виготовити стільки копій, скільки відповідачів і третіх осіб залучено до розгляду справи у суді. Правила цієї статті щодо подання копій не поширюються на позови, що виникають з трудових правовідносин, а також про відшкодування шкоди, завданої внаслідок злочину чи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду.

Відповідно до ч. 3 ст. 119 ЦПКУ позовна заява повинна бути підписана особою, яка її подає, із зазначенням дати її подання ³⁰¹.

Необхідність даного реквізиту пояснюється тим, що розгляд анонімних позовних заяв не допускається. Зазначення ж часу подання свідчить про пред'явлення позову в межах строків позовної давності і забезпечує його своєчасний розгляд. Разом з тим, днем подання заяви до суду є не дата, вказана у позовній заяві, а день її реєстрації в канцелярії суду або день відправлення заяви на адресу суду поштою.

Частиною 5 ст. 119 ЦПКУ встановлено, що до позовної заяви додаються документи, що підтверджують сплату судового збору та оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи³⁰².

---

³⁰⁰ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

³⁰¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

³⁰² Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

Подаючи позов, ви обов'язково повинні додати оригінали квитанцій, що підтверджують сплату судового збору і витрат, пов'язаних з розглядом судової справи.

Судовий збір – це грошова сума, що сплачується особою при зверненні до суду, який на сьогодні регулюється Декретом Кабінету Міністрів України „Про державне мито” та Інструкцією „Про порядок обчислення та справляння державного мита”³⁰³. Важливо пам'ятати, що коли у позовній заяві міститься декілька вимог, то кожна з них підлягає оплаті державним МИТОМ.

Умови сплати судового збору однакові і рівні для всіх позивачів, а пільги по його сплаті передбачені законодавством. Якщо позивач звільнений від сплати судового збору, то в позовній заяві доцільно вказати про це з посиланням на конкретну норму закону, яка надає йому такі пільги. Зокрема, звільняються від оплати мита позивачі при поданні позову про відшкодування збитків завданих каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

До витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи відносяться витрати, пов'язані з інформуванням учасників цивільного процесу про хід і результати розгляду справи, а також витрати, пов'язані з виготовленням та видачею копій судових рішень.

Розмір та порядок оплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи залежно від категорії справ встановлені постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 1258 ³⁰⁴.

---

³⁰³ Декрет Кабінету Міністрів України „Про державне мито” від 21.01.1993 р. № 7-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=7-93>.

Наказ Головної державної податкової інспекції України „Про затвердження Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита” від 22.04.1993 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0050-93>.

³⁰⁴ Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ, та їх розмірів” від 21.12.2005 р. № 1258 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1258-2005-%EF>.

Документи про сплату судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу подаються суду в оригіналі.

Позивачеві слід пам'ятати, що в разі задоволення позову всі судові витрати стягуються з відповідача. Досить часто, позивачі обмежуються стягненням виключно коштів витрачених на оплату судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Однак, українське законодавство надає їм більш широкі можливості у питанні компенсації витрат пов'язаних з судовим розглядом справи. Зокрема, позивач в судовому порядку можете відшкодувати свої витрати на правову допомогу, витрати, що пов'язані з явкою сторін (наприклад, переїзд до іншого населеного пункту, наймання житла, добові, а також компенсація за втрачений заробіток), витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз, витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи тощо.

Подавати заяву до суду особа може самостійно або через представника. В останньому випадку до заяви додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача(ч. 7 ст. 119 ЦПКУ) ³⁰⁵.

При поданні позовної заяви варто поставити на своїй копії вхідний штамп у канцелярії суду. Це превентивна міра, яка гарантує отримання адресатом вашого звернення і зменшує ризик втрати вашої заяви або взагалі заперечення факту її подання. Позивач при направленні заяви може скористатися і послугами поштового зв'язку, однак у такому випадку позовну заяву слід обов'язково відправляти рекомендованим листом з повним описом документів, які знаходяться в ньому, а також зберегти чек про оплату послуг поштового зв'язку.

Розгляд судом позовної заяви. Після надіслання до суду позовної заяви з додатками можливі чотири варіанти реагування суду.

---

³⁰⁵ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>

По-перше, суд може відмовити у відкритті провадження у справі на підставі ч. 2 ст. 122 ЦПКУ. Про відмову в прийнятті позовної заяви виноситься ухвала, яка невідкладно надсилається сторонам. До ухвали про відмову у відкритті провадження, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали.

По-друге, суд може повернути позовну заяву і додані до неї документи на підставі ч. 3 ст. 121 ЦПКУ.

По-третє, суд може залишити позовну заяву без руху та надати позивачу строк для усунення недоліків (ч.1 ст. 121 ЦПКУ).

По-четверте, суд може відкрити провадження у справі, про що також виноситься ухвала (ч.1 ст. 122 ЦПКУ). Винесення такої ухвали свідчить про те, що всі вимоги процесуального законодавства можна вважати належно виконаними³⁰⁶.

Для забезпечення реалізації права громадянина на швидкий і ефективний розгляд справи у суді, українським законодавством встановлено ряд граничних строків, в межах яких суддя повинен прийняти рішення. Зокрема:

– строк вирішення питання про відкриття провадження чи відмови у провадженні, українським законодавством визначений не пізніше 10 днів з дня надходження заяви до суду.

– попереднє судове засідання у справі має бути призначено і проведено протягом одного місяця з дня відкриття провадження у цій справі.

– суд повинен розглянути і вирішити справу протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі³⁰⁷.

Щоправда, незважаючи на таку чітку регламентацію строків розгляду певних категорій справ у національному законодавстві, на практиці ми маємо абсолютно іншу картину. На жаль, і до цього слід бути готовими,

---

³⁰⁶ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

³⁰⁷ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.

непоодинокими є випадки, коли цивільні справи в судах першої інстанції розглядаються роками, у середньому тривалість розгляду справи становить від 1 до 3 років. Така сама ситуація спостерігається і щодо господарських, адміністративних і кримінальних справ.

5. Звернення до Європейського Суду з прав людини.

Як вже було зазначено, судовий захист прав та інтересів військовослужбовців є одним з найефективніших правових засобів охорони та захисту прав особи. Проте інколи виникають ситуації, коли при порушенні прав та свобод звернення за захистом та поновленням порушеного права у суди національної юрисдикції не є оперативним засобом захисту, оскільки не приносить бажаних результатів. На сьогодні в цивільному, кримінальному процесі в Україні відсутня можливість розгляду справи по суті більше двох разів, бо процесуальними нормами діючих кодексів передбачений розгляд справи по 1-й інстанції та розгляд в апеляційному порядку лише у другій ланці системи судів, а оскільки серед всіх міжнародних судових установ, юрисдикція котрих визнана Україною (а саме, Міжнародний суд ООН; Європейський суд з прав людини), тільки Європейський суд з прав людини має право виносити рішення щодо захисту прав військовослужбовців, то має сенс розглянути особливості звернення саме до цієї установи.

Підстави, форми та порядок звернення до Європейського суду з прав людини передбачені Європейською конвенцією із захисту прав та основоположних свобод людини від 4 листопада 1950 року³⁰⁸.

Для того, щоб заява була прийнята до розгляду Європейським судом, необхідно дотримуватись наступних правил:

---

³⁰⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. в ред. Від 27 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

1. Суд розглядає заяви від будь-якої особи, недержавної організації чи групи осіб.

2. Суд розглядає заяви стосовно лише тих обставин, які мали місце після вступу в силу конвенції для конкретної держави.

3. Суд розглядає скарги, які пов'язані з порушенням лише гарантованих конвенцією прав.

4. Суд розглядає петиції лише тоді, коли були вичерпані всі внутрішньодержавні правові засоби захисту.

5. Суд приймає до розгляду заяви тільки на протязі 6 місяців з дня прийняття остаточного рішення на національному рівні. Перебіг шестимісячного строку припиняється в момент отримання Судом першого листа, в якому чітко викладено – хоча б у стислій формі – предмет заяви, яку скаржник має намір подати, або заповненого формуляру заяви. Звичайного запиту з проханням надати інформацію недостатньо, щоб зупинити перебіг шестимісячного строку³⁰⁹.

6. Суд не розглядає скарги, які (або):

- є анонімними;
- є по змісту тими ж, що були розглянуті судом або вже є предметом іншої процедури міжнародного розгляду спору і не містять нової інформації, що відноситься до справи;
- є необґрунтованими;
- є зловживанням права подачі петиції.

7. Суд розглядає скарги тільки проти діянь, бездіяльності або рішень саме державних органів влади.

Перераховані критерії щороку слугують підставою для залишення без розгляду тисяч поданих скарг, тому їх дотримання є процесуальною необхідністю.

---

³⁰⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. в ред. Від 27 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

Цінність Конвенції є не стільки у закріплених правах та свободах, скільки у механізмі розгляду індивідуальних та колективних скарг. Проте слід мати на увазі, що механізм Європейського суду буде працювати тільки в тому випадку, коли порушені права чи свободи передбачені Конвенцією

Особливу увагу слід звернути на правильне подання скарги до Суду.

Згідно з положеннями правила 47 Регламенту Суду³¹⁰, в заяві необхідно:

а) навести стислий виклад фактів, щодо яких особа скаржитися, та суть скарги;

б) зазначити права, гарантовані Конвенцією або протоколами до неї, які, на думку заявника, були порушені;

в) назвати національні засоби юридичного захисту, якими заявник скористався;

г) навести перелік рішень судів (або інших державних органів) у справі, із зазначенням дати кожного рішення та органу, який його виніс, а також коротку інформацію про зміст цього рішення. До листа необхідно додати копії самих рішень (Суд не повертає надіслані йому документи, тому необхідно надсилати виключно копії, а не оригінали).

Правило 45 Регламенту Суду вимагає, щоб заява була підписана заявником, або його представником.

Якщо заявник не бажає розкривати свою особу, він має про це зазначити в заяві до Суду та викласти причини на виправдання такого відступу від загального правила гласності провадження в Суді. У виняткових і виправданих випадках Голова Палати Суду може надати дозвіл на анонімність.

Подання скарги до Суду вимагає досконалого знання положень Конвенції та певного досвіду. Бланк заяви до Суду складається з 9 розділів,

---

³¹⁰ Регламент Європейського суду з прав людини в ред. від 1 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/Other+texts/Rules+of+Court/>

які повинні бути заповненими в повному обсязі. В скарзі наводиться чіткий, зрозумілий і невеликий за обсягом опис фактичних обставин, які свідчать про порушення прав, що і є підставою подачі заяви. Ці факти слід описувати в хронологічному порядку з викладенням детального розгляду справи в судах та інших органах влади. При цьому слід обов'язково додати всі рішення стосовно вашої справи. Особливу увагу слід звернути на необхідність вказати дати прийняття та вступу в силу всіма рішеннями. Це має значення для розрахунку 6-місячного строку давності, встановленого Конвенцією.

Офіційними мовами Суду є англійська та французька, але за бажанням скаржник можете звертатися до Секретаріату Суду офіційною мовою однієї з держав, що ратифікували Конвенцію. На початковій стадії провадження Суд може також листуватися з скаржником цією мовою. Проте, якщо Суд не визнає заяву неприйнятною на основі надісланих документів, а вирішить запропонувати Уряду висловити свою позицію щодо скарг заявника, Суд вестиме листування англійською чи французькою мовою, а скаржник чи його представник, за загальним правилом, повинні будете надсилати подальші зауваження англійською чи французькою мовою³¹¹.

Заявник має право звернутись до Ради Європи з проханням щодо фінансової допомоги. Така допомога може надаватись при наявності 2 підстав:

1. Коли вона необхідна для участі в засіданнях заявника та його адвоката з метою повноцінного здійснення Судом своїх функцій.
2. Сам заявник не має засобів оплати витрат, які неминучі.

Для того щоб отримати фінансову допомогу, заявник має заповнити завірену відповідним чином декларацію, яка повинна містити відомості про загальну суму доходів та загальну суму збережень. Рада Європи надає

---

³¹¹ Порядок звернення до Європейського суду з прав людини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/12704>.

фінансову допомогу тільки для: оплати послуг професійних юристів; добові; транспортні витрати.

Ваше перше звернення повинно бути направлено на ім'я Генерального секретаря Ради Європи за адресою:

Процедура звернення до Суду була значно спрощена прийняттям 11 травня 1994 року членами Ради Європи Протоколу №11 до Європейської Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини ³¹², який надав право індивіду, неурядовим організаціям та спільнотам людей направляти петиції безпосередньо до Суду. Цей протокол вступив в силу жовтні 1997 року. Суд розглядає справи, які до нього поступають, у комітетах, які складаються з 3 суддів, в Палатах, які приймають рішення у складі 7 суддів, і у Великій Палаті, яка складається з 17 суддів. Розгляд індивідуальних скарг розпочинається в Комітетах, які вирішують питання про „підвідомчість” скарги одностайно. Комітети фактично в цьому випадку виконують функції, які раніше виконувала Комісія. Відповідно до конвенції були створені два органи – Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини. В кінці 1998 р. у зв'язку з реорганізацією контрольного механізму Конвенції Комісія припинила своє існування, проте порядок подачі скарг та критерії прийняття скарг залишились однаковими при розгляді таких скарг Судом. Комітет одностайно може прийняти рішення про визнання скарги такою, що не може розглядатися Судом. Це рішення є остаточним і оскарженню не підлягає, тому надсилання скарги після такого рішення безпосередньо до Суду не буде мати абсолютно ніякого сенсу. Якщо Комітет не прийняв рішення одностайно, то питання “підвідомчості” скарги вирішується Палатою, яка вирішує спір по суті в тому ж порядку, в якому раніше його вирішувала Комісія. Рішення Палати є остаточним якщо (або):

---

³¹² Протокол N 11 до Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини від 11 травня 1994 р. в ред.17.07.1997. .[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

1. Сторони заявили про відсутність намірів розгляду спору Великою Палатою;
2. Прошло 3 місяці з дня прийняття Палатою рішення по суті і за цей час від сторін не надходило вимог про направлення справи на вирішення Великою Палатою;
3. Камера Великої Палати у складі 5 членів відмовила в розгляді спору.

Велика Палата розглядає справи в тих випадках, коли є необхідність тлумачення Конвенції чи Протоколів до неї або існує ймовірність того, що вирішення даного спору може суперечити раніше винесеному Судом рішенням. Рішення про передачу справи до Великої Палати може бути прийнято на будь-якому етапі розгляду спору до винесення рішення по суті за тих обставин, що жодна зі сторін не заперечує проти цього. Рішення Великої Палати є остаточними і оскарженню не підлягають.

Держави-члени Конвенції взяли на себе обов'язок виконувати рішення Суду по суті будь-якого спору, сторонами якого вони є. Остаточне рішення справи направляється Комітету Міністрів Ради Європи, який здійснює контроль за виконанням рішення.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши та нормативно-правове регулювання статусу військовослужбовців та механізм його захисту можемо зробити такі висновки:

1. Військовослужбовець – це громадянин України, який проходить військову службу, що є державною службою особливого характеру, в одному з військових формувань України, яке створене відповідно до чинного законодавства України для здійснення оборони держави.

2. Протягом століть у суспільстві формувалося особливе ставлення до озброєних людей та відносини між ними, державою і суспільством. Усе це накопичувалося у суспільній свідомості, психології, традиціях, закріплювалося у різноманітних нормативно-правових актах.

3. Конституційно-правовий статус військовослужбовців – це спеціальний правовий статус, в основі якого знаходиться загальний (конституційний) статус людини. Однією з найважливіших особливостей правового статусу військовослужбовців є те, що ці особи користаються загальногромадянськими правами і свободами з обмеженнями, що визначаються особливостями військової служби, а також відповідно до цих особливостей військової служби їм надаються додаткові права, пільги, гарантії і компенсації.

4. На сьогодні в Україні склалася система нормативно-правових актів, різної юридичної сили, які регулюють питання конституційно-правового статусу, конституційних прав і свобод військовослужбовців та гарантії їх реалізації. За юридичною силою ці нормативно-правові акти поділяються на такі рівні: 1) конституційне регулювання (Конституція та конституційні закони); 2) міжнародно-правове регулювання (міжнародні договори та угоди); 3) законодавче регулювання (закони України); 4) регулювання підзаконними нормативно-правовими актами. Особливе місце займають рішення судових органів.

5. Ця система характеризується великою кількістю актів, що мають різну юридичну силу, їх непослідовністю, дублюванням правових норм, в правових

актах як однакової, так і різної юридичної сили, відсутністю єдиної термінології. Вона характеризується значними прогалинами, зокрема відсутні юридично закріплені економічні гарантії, конкретні правові механізми забезпечення і захисту конституційних прав військовослужбовців, має місце перевага відомчих правових актів. Правові норми, що містяться в цих актах, не відповідають сучасному стану суспільних відносин, носять чисто декларативний характер і не мають механізмів їх реалізації.

6. Процеси реформування оборонної сфери, необхідність реального забезпечення конституційно-правового статусу, конституційних прав військовослужбовців вимагають вдосконалення та прийняття законодавчих та нормативно-правових актів, які відповідають реальному стану суспільних відносин та економічним можливостям держави, створюють реальні і дієві правові механізми реалізації конституційних прав військовослужбовців.

7. Правовий статус військовослужбовця в самому широкому значенні слова – це юридично закріплене положення особи в суспільстві. Конституційно-правовий статус військовослужбовця є спеціальним правовим статусом, в основі якого лежить конституційно-правовий статус особи. Конституційно-правовий статус військовослужбовців – це юридично гарантоване їх становище у суспільстві, обумовлене сукупністю передбачених Конституцією України, загальним законодавством і спеціальним військовим законодавством прав, свобод і обов'язків, гарантій їх здійснення та відповідальності військовослужбовців.

8. У структурі конституційно-правового статусу військовослужбовця виділяють такі складові: загальний статус – як громадянина України, закріплений в Конституції і конституційних законах; спеціальний статус – як представника певної соціальної групи (військовослужбовця), наділеного спеціальними, додатковими правами і обов'язками; індивідуальний статус – персоніфіковані права і обов'язки, що визначаються особливостями правового положення кожного конкретного військовослужбовця.

9. Конституційно-правовий статус військовослужбовця є комплексним правовим інститутом, що складається із ряду взаємозв'язаних між собою структурних елементів. На думку автора, до структури конституційно-правового статусу військовослужбовця, як інтегрованого поняття, входять: а) правові норми, які визначають статус (мова йде про норми конституційного та військового законодавства); б) права, свободи і обов'язки; в) правосуб'єктність, включаючи дієздатність і правоздатність; г) правові принципи; д) громадянство; є) гарантії прав і свобод; ж) юридична відповідальність.

10. Головним елементом конституційно-правового статусу військовослужбовців виступають конституційні права і свободи. Права і свободи військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та гарантовані державою можливості, які дозволяють вибирати вид своєї поведінки, користуватися представленими благами для задоволення своїх особистих і суспільних потреб та інтересів особам, які проходять військову службу.

11. На нашу думку, права і свободи військовослужбовців можна поділити: а) конституційні (загальногромадянські), які вони мають як повноправні громадяни; б) військово-службові, пов'язані з безпосереднім проходженням військової служби. В свою чергу, конституційні права і свободи військовослужбовців можна поділити на такі основні групи: особисті (громадянські), політичні, соціальні, економічні і культурні, а військово-службові: загальні, посадові та спеціальні.

12. Особливістю конституційно-правового статусу військовослужбовців є те, що в силу специфіки виконання ними особливого виду державної служби – військової служби – вони користуються конституційними правами і свободами з певними обмеженнями, які передбачені законодавством, і визначаються особливостям проходження військової служби. Конституцією та законами України встановлені такі обмеження: заборона створення і діяльності політичних партій у військових

формуваннях, заборона займатися підприємницькою діяльністю, участі у політичній діяльності, участі у мітингах, демонстраціях, страйках та інші. Разом з тим для військовослужбовців встановлені конституційні гарантії соціального захисту.

13. На сьогодні держава не може в повній мірі забезпечити реалізацію деяких конституційних прав військовослужбовців: права на свободу совісті та віросповідання, права на достойну оплату за виконання обов'язків військової служби, права на житло та інших. В нинішніх умовах реформування Збройних Сил України найбільш складною залишається проблема забезпечення соціального захисту військовослужбовців.

14. Для того, щоб держава могла в повному обсязі забезпечити реалізацію конституційних прав, соціальний захист військовослужбовців, необхідне прийняття законодавчих та нормативно-правових актів, які відповідають реальному стану суспільних відносин та економічним можливостям держави, створити реальні і дієві механізми реалізації конституційних прав, забезпечити бюджетне фінансування соціальних програм, у першу чергу, будівництва житла.

15. Під механізм захисту прав військовослужбовців, на нашу думку, слід розуміти систему встановлених у державі установ та процедур, які забезпечують йому можливість припинення протиправних дій щодо неї та відновлення порушених прав і свобод.

16. Основними формами захисту прав і свобод військовослужбовців, передбаченими українським законодавством, на сьогоднішній день виступають:

а) загальносудова форма. Кожному військовослужбовцю гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб

б) адміністративна форма. Вона передбачає розгляд звернень військовослужбовців у вищестоящих органах державної влади, органах місцевого самоврядування. Згідно до Конституції України (ст. 40), кожна

людина має право направляти індивідуальні чи письмові звернення або особисто звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових та службових осіб.

в) державний захист. Державний захист прав людини забезпечується через інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Він є інститутом позасудового захисту прав людини та громадянина.

17. Розглядаючи право військовослужбовців на подачу скарги не тільки як засіб відновлення порушених прав, але і як засіб участі військовослужбовців у забезпеченні військової дисципліни, законності та статутного порядку, необхідно зазначити певні особливості реалізації цього права. З одного боку, військовослужбовці, як і всі громадяни, мають право направляти письмові звернення або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління та інших державних органів у разі незаконних рішень, дій, порушення їх прав, законних інтересів та свобод, незаконного притягнення до відповідальності. Разом з тим, враховуючи необхідність підтримання бойової готовності, військової дисципліни, а також принципу єдиноначальності, дуже важливого для Збройних Сил, законодавством передбачені особливості щодо звернень військовослужбовців.

18. Аналіз чинного в Україні законодавства дає підстави стверджувати, що будь які дії (рішення), які порушують права та свободи громадян, підлягають судовому оскарженню, крім дій (рішень), які віднесені до компетенції Конституційного Суду України, а також тих, у відношенні яких закріплений спеціальний порядок судового оскарження. Це впливає безпосередньо зі ст. 8 та 55 Конституції України, відповідно до яких не передбачено жодних обмежень прав на судовий захист як по колу осіб, так і по колу оскаржуваних рішень. Головним критерієм продовжує залишатися порушення прав і свобод. Відповідно, військовослужбовець вправі оскаржити в суді будь які дії (рішення), якщо вважає, що ними порушені його права і свободи.

19. Військовослужбовці мають право звертатися до органів військової прокуратури зі скаргами, заявами чи іншими зверненнями, що містять відомості про порушення українського законодавства і ст. 12 Закону України “Про прокуратуру” зобов’язує прокурорів розглядати та вирішувати ці звернення. При цьому підлягають вирішенню як письмові, так і усні звернення, які надходять до прокуратури.

20. Військовослужбовці можуть скористатись міжнародним засобами захисту своїх прав і свобод, що здійснюється на основі загальновизнаних засад і норм, які регулюють сферу захисту прав і свобод особи міжнародними установами і організаціями (ООН, Рада Європи, ОБСЄ та ін.), що наділені відповідними функціями і повноваженнями. Найефективнішим з цих засобів є звернення до Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічна юридична думка / Укладачі: І. Усенко, Т. І. Бондарук; За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К: Ін Юре, 1998. – 470 с.
2. Алексеева Л. Б., Жуйков В. М., Лукашук Н. И. Международные нормы о правах человека и применение их судами РФ. – М.: Права человека, 1996.– 312 с.
3. Алещенко В І. Соціальна політика в Збройних Силах України: проблеми та шляхи їх розв'язання // Наука і оборона. – 2005.– № 2. – С. 38–44.
4. Артамонов Н. В. Правовой статус военнослужащих в СССР // Сов. государство и право. – 1983. – № 5. – С.19–27.
5. Артамонов Н. В. Правовой статус советских военнослужащих и его обеспечение. – М.: Изд. Воен. ин-та, 1984. – 145 с.
6. Артамонов Н. В. Правовой статус советских военнослужащих: Дис. ... д-ра юрид. наук. – М, 1984. – 456 с.
7. Артамонов Н. В., Орлов Г. В. Проблемы правового статуса военнослужащих в СССР // Сов. государство и право. – 1990. – № 11. – С. 47–60.
8. Баймуратов М. О. Міжнародне право. – Х.: Одиссей, 2001. – 671 с.
9. Бережнов А. Г. Государство и личность // Общая теория государства и права / Отв. ред. М. Н. Марченко. – М., 1998. – Т. 1. – С. 263–264.
10. Біла книга 2010. Збройні Сили України //Військо України. –2011. – №2(128).
11. Борохвостов В. К. Україна – НАТО: проблемні питання українського оборонно-промислового комплексу // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 131–142.
12. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России. – М.: Норма, 1997. – 299 с.

13. Военная администрация: Учебник / Под ред. Г. Н. Колыбабы. – М., 1980. – 577 с.
14. Военное право. – М.: Воениздат, 1988.– 358 с.
15. Воєводин Л. Д. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе. – М.: Изд. МГУ, 1987. –343 с.
16. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. – К., 2000. – 177 с.
17. Волинка К. Г. Правовий статус особи та гарантії реалізації прав і свобод за Конституцією України. – К.: РННУ „Дініт”, 1998. – 35 с.
18. Глушкова Т. Д. Збройні Сили України: проблеми морально-психологічного стану офіцерів (за матеріалами соціологічних досліджень) // Гуманітарний вісник Збройних Сил України. – 2005. – №1. – С. 84–98.
19. Государственное право Российской Федерации / Под ред. Е.И. Козловой и О. Е. Кустафина. – М., 1996. – 437 с.
20. Гранат Н. Л. Конституционные основы положения человека и гражданина // Конституционное право: Учебник / Отв. ред. А. Е.Козлов. – М.,1996. – С. 70–71.
21. Греков А. Н. Правовое положение армии в государстве.– Спб., 1908. – 126 с.
22. Гуренко М. М. Теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини і громадянина. – К., 2001. – 218 с.
23. Дисциплінарний статут Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004.– с. 197–229.
24. Добровольский А. М. Военно-административные отношения. – СПб., 1909. – 156 с.
25. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001. – 342 с.
26. Документы Копенгагенского совещания по человеческому измерению // Советское государство и право. – № 11. – 1990. – С. 94.

27. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – 19с.
28. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – 18 с.
29. Закон о статусе военнослужащих Французской Республики 1972 г. // Семинар для инструкторов по военному праву. – Молдова, 2001. – 310 с.
30. Історія Українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін. – Львів.: Всесвіт, 1992 р. – 549 с.
31. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К.: 2004. – 527 с.
32. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Х.: Консум, 2001. – 464 с.
33. Карташкин В. А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. – М., 1995. – 134 с.
34. Качан І. І. Права і свободи людини під час проходження військової служби // Основи законодавства України: Підручник / За заг. ред. В. І. Кириленка. – Вінниця.: Нова книга, 2002. – С. 455–467.
35. Кириленко В. І. Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей // Основи законодавства України: Підручник / За заг. ред. В. І. Кириленка.– Вінниця.: Нова книга, 2002.– С. 280–321.
36. Коваленко Ю. І. Правовий статус працівників органів внутрішніх справ у перехідному суспільстві (порівняльно-правовий аналіз): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2005. – 19 с.
37. Кодекс адміністративного судочинства України. – К.: Атака, 2005. – 128 с.

38. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – С. 37.
39. Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984, додаток до № 50. – С. 1122.
40. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.
41. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Курс лекций. – 2-е изд., доп. – М.: Манускрипт, 1996. – 312 с.
42. Коментар до Конституції України. – К., 1998. – 412 с.
43. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. в ред. Від 27 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
44. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник. В 4 т. / Андреева Г. Н., Андреева И. А., Будагова А. Ш. и др. / Отв. ред. Б. А. Страшун – М.: Изд-во БЕК, 1995. – Т. 1–2. – 778 с.
45. Конституция и законодательные акты ФРГ: Перев. с немец. – М.: 1990. – 469 с.
46. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
47. Конституційне право України / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін. / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – 732 с.
48. Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К., 1999. – 376 с.
49. Копейчиков В. В., Суцук З. И. Реальный социализм: демократия, личность, права человека. – К.: Вища школа, 1983. – 151 с.
50. Коровников А. В. Социальная защита военнослужащих в зарубежных государствах: правовое регулирование. – М.: РАУ-Университет, 1997. – 206 с.

51. Коровников А. В. Социальная защита военнослужащих: становление, развитие и правовое регулирование. – М.: Диамант, 1995. – 254 с.
52. Коровников А. В., Серегин В. П. Права человека и их реализация в условиях армии // Правительственный вестник. – 1993. – №1. – С. 7–13.
53. Кравченко В. В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – 320 с.
54. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914 – 1993 рр. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 292 с.
55. Кримінальне право України: Підручник / Чернишова Н. В., Володько М. В., Хазін М. А. / За ред. В.М. Бовсуновського. – К.: Наукова думка, 1995. – 351 с.
56. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – С. 131.
57. Кушніренко О. Г., Слинко Т. М. Права і свободи людини та громадянина. – Х.: Факт, 2001. – 438 с.
58. Лукашева Е. А. Общая теория прав человека. – М.: Норма, 1996. – 509 с.
59. Лукашева Е. А. Эффективность защиты прав человека: политические, экономические, социально–психологические аспекты // Конституция Российской Федерации и совершенствование механизмов защиты прав человека. – М.: Институт государства и права РАН, 1994. – 216 с.
60. Марко І. Грошове забезпечення: тенденції і перспективи // Військо України.– 2003. – № 9–10. – С. 12–13.
61. Матузов Н. И. Правовая система и личность. – Саратов, 1987. – 294 с.
62. Матузов Н. И. Право и личность: Общая теория права: Курс лекцій. – Ниж.Новг., 1993. – 290 с.
63. Матузов Н. Н. Гражданское общество // Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. Н. Матузова и А. В. Малько. – М., 2001. – С.230–241.

64. Международные акты о правах человека: Сборник документов. – М., 1998. – 398 с.
65. Мигачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – 287 с.
66. Мигачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юр. наук. – М., 1993. – 287 с.
67. Мигачев Ю. И. Правовой статус военнослужащих, гарантии его реализации и защиты в Российской Федерации // Государство и право. – 1997. – № 10. – С. 73–82.
68. Мигачев Ю. И. Правовые гарантии реализации статуса военнослужащих: Дисер. ... д-ра юрид. наук. – М., 1999. – 546 с.
69. Мигачев Ю.И. Правовые гарантии реализации статуса военнослужащих. – М.: Изд. Воен. ун-та, 1998. – 321 с.
70. Міжнародне гуманітарне право: Навчальний посібник / Під. заг. ред. В. П. Базова. – К.: Варта, 2000. – 176 с.
71. Мюллерсон Р. А. Права человека: идеи, нормы, реальность. – М.: Юрид. лит., 1991. – 160 с.
72. Мяловицька Н. А. Громадянські права і свободи людини // Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 254–262.
73. Мяловицька Н. А. Конституційні обов'язки людини і громадянина. // Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 281–286.
74. Мяловицька Н. А. Політичні права і свободи громадян України // Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 262–271.

75. Наказ Міністра оборони України № 681 від 10 листопада 2005 року „Про затвердження Положення про Громадську колегію при Міністерстві оборони України”.
76. Наказ Міністра оборони України від 05 березня 2001 року № 75 „Про затвердження Положення про порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил України грошового забезпечення”.
77. Наказ Міністра оборони України від 10 жовтня 2000 року № 334 „Про затвердження Інструкції про порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил України польового забезпечення”.
78. Наказ Міністра оборони України від 22 жовтня 2001 року № 370 „Про затвердження Інструкції про порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил України підйомної допомоги”.
79. Наказ Міністра оборони України від 24 вересня 2001 року № 349 „Про затвердження Положення про порядок оренди і оплати орендованого житла в Збройних Силах України”.
80. Наказ Міністра оборони України від 3 лютого 1995 року № 20 „Про затвердження Положення про порядок забезпечення житловою площею у Збройних Силах України”.
81. Наказ Міністра оборони України від 5 березня 2001 року № 75 „Про затвердження положення про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України”.
82. Нерсисянц В. С. Система юридических гарантий прав и свобод граждан // Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М., 1990. – 146 с.
83. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону // За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Правова держава, 1997. – 156 с.
84. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – М.: Юристь, 1994. – 360 с.
85. Олійник А. Ю. Зміст конституційних економічних та соціальних свобод людини і громадянина в умовах побудови громадянського

- суспільства в Україні // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ України: Збірник наукових праць. – 2004. – № 44. – С. 4–8.
86. Олійник А. Ю. Конституційний Суд України в забезпеченні основних свобод людини і громадянина // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ України: Збірник наукових праць. – 2003.– № 3 (12). – С. 87–95.
87. Олійник А. Ю. Механізм, форми, методи та особливості забезпечення органами внутрішніх справ реалізації прав людини і громадянина. – К.: НАВСУ, 1997. – 38 с.
88. Пашинський В. Поняття та елементи конституційно-правового статусу військовослужбовців // Право України. – 2005. – № 7. – С. 74–77.
89. Погорілко В. Ф. Гарантії прав та свобод людини і громадянина // Юридична енциклопедія. В 6 т., – К., – 1998, т. 1. – 672 с.
90. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К.: Ін Юре, 1997. – 52 с.
91. Положення про Міністерство оборони України. Указ Президента України від 3 серпня 2006 року № 1080 // Право військової сфери. – № 10. – 2006. – С. 25.
92. Поніматченко Ю. А. Правовий статус військовослужбовців Збройних Сил України // Правове регулювання діяльності Збройних Сил України: Підручник. – Вінниця.: Нова книга, 2002. – С.44–60.
93. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2000 року № 829 „Про грошове забезпечення військовослужбовців” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут-Україна. – 2003. – 1008 с.
94. Постанова Верховної Ради України від 25 червня 1995 року № 243/95-ВР „Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі” // Голос України. – 27 липня 1995 року.

95. Постанова Верховної Ради України від 28 листопада 2002 року № 278-15 „Про інформацію Кабінету Міністрів України про хід виконання вимог чинного законодавства та заходи, які вживаються Кабінетом Міністрів України, щодо посилення соціального захисту військовослужбовців, пенсіонерів Збройних Сил і ветеранів військової служби, членів їхніх сімей, поліпшення їх пенсійного, медичного, житлового, транспортного забезпечення” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга друга. – К.: Азимут-Україна. – 2005. – 488 с.
96. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 року № 322 „Про затвердження Основних напрямків посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей на період до 2010 року” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут-Україна. – 2003. – 1008 с.
97. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року № 731 „Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю” // ЗП України. – 1993. – № 1–2. – С. 28.
98. Постанова Верховної Ради України від 14 липня 1999 року № 931-14 „Реформування Збройних Сил України. Політико-правові і соціально-економічні аспекти” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга друга.–К.: Азимут-Україна. – 2005. – 488 с.
99. Постанова Верховної Ради України від 22 червня 2004 року № 1824-4 „Про здійснення Кабінетом Міністрів України конституційних повноважень у сфері оборони” Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга друга.–К.: Азимут-Україна. – 2005. – 488 с.

100. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 88 „Про затвердження Порядку кредитування будівництва і придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань”. Законодавство України з питань військової сфери. Книга друга. – К.: 2005. – 488 с.
101. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 року № 452 „Про упорядкування додаткових видів грошового забезпечення військовослужбовців” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут-Україна. –2003. – 1008 с.
102. Постановою Кабінету України від 6 квітня 1998 року № 452 „Про упорядкування додаткових видів грошового забезпечення військовослужбовців” // Довідник з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ветеранів Великої Вітчизняної війни, військової служби і військових пенсіонерів та інших громадян похилого віку в Україні. – К.: 1999. – 329 с.
103. Права человека. Учебник для вузов / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М.:НОРМА–ИНФО, 1999. – 573 с.
104. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27 – С.208.
105. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України в редакції від 18 лютого 1999 року // Голос України. – 18 березня 1999 року.
106. Про вибори народних депутатів України: Закон України в редакції від 7 липня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. –2005 р.– № 38–39 – С. 449.
107. Про вибори Президента України: Закон України в редакції від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 20–21.– С.291.

108. Про війська Цивільної оборони України: Закон України від 24 березня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №19. – С. 172.
109. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України в редакції від 4 квітня 2006 року // Голос України. – 12 травня 2006 року.
110. Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – С. 225.
111. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України: Закон України від 26 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29. – С. 397.
112. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 року // Офіційний вісник України. – № 29. – С. 77–84.
113. Про Державний бюджет України на 2003 рік: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 10–11. – С. 86.
114. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із військової служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей: Закону України від 15 червня 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – С. 444.
115. Про Збройні Сили України: Закон України в редакції від 5 жовтня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – С. 410.
116. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 47. – С. 256.
117. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – С. 272.
118. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – С. 540.

119. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – С. 505.
120. Про оборону України: Закон України в редакції від 5 жовтня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49. – С. 420.
121. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України в редакції від 15 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29 – С. 399.
122. Про політичні партії в Україні: Закон України від 4 квітня 2001 року // Урядовий кур'єр. – 28 квітня 2001 року.
123. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – С. 793.
124. Про професійні спілки та їх права і гарантії діяльності: Закон України від 19 вересня 1999 року // Голос України. – 5 жовтня 1999 року.
125. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – С. 382.
126. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15.– С. 190.
127. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. –1993.– № 45. – С. 425.
128. Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист: Закон України від 24 березня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40–41. – С. 249.
129. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – С. 99.
130. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Посібник для студентів спеціальності „Правознавство”. – К., 1994. – 236 с.

131. Рабінович П. М. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції // Укр. часопис прав людини. – 1995. – № 5. – С.11–18.
132. Рабінович П. М. Права і свободи людини в умовах зміцнення та розвитку державності України (конституційні засади) // Конституційно-правові засади становлення української державності / За ред. В. Я. Тація і Ю. М. Тодики. – Х., 2003. – С. 243–256.
133. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Х., 1997. – 64с.
134. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення // Основи загальної теорії права і держави. – К., 1992. – С. 76–91.
135. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення. – К., 1992. – 103 с.
136. Рабінович П. М., Панкевич І.В. Межі прав людини і Конституція України // Право України. – 1997. – № 5. – С. 36–41.
137. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – 463 с.
138. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 20-рп // Офіційний вісник України. – № 50. – С.32.
139. Рішення Конституційного Суду України від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – С. 32.
140. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції // Право України.– 1999. – № 2. – С. 3–7.
141. Сиренко В. Ф. Реальность прав советских граждан – К.: Наукова думка, 1983. – 139 с.
142. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
143. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – С. 7–196.

144. Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – С. 230–377.
145. Стрекозов В. Г., Казанцев Ю. Д. Государственное (конституционное) право Российской Федерации: Учебник. – М., 1996. – 499 с.
146. Строевий статут Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – С. 378–489.
147. Теория государства и права. Под ред. проф. Г. Н. Манова. Учебник для вузов. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 336 с.
148. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. – 450 с.
149. Теория государства и права: Учебник / Под ред. Н. И. Матузова. – М.: Юрист, 1997. – 672 с.
150. Теория государства и права: Учебник // Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М.: 1997. – 570 с.
151. Теорія держави і права. За заг. ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінформ, 1995. – 189 с.
152. Теорія держави і права: Навчальний посібник / Олійник А. Ю., Гусарев С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
153. Тиунов О. И. Международное гуманитарное право. – М.: Норма, 1999. – 315 с.
154. Тодика Ю. М. Громадянство України // Конституційне право України / За ред. Ю. М. Тодики і В. С. Журавського. – К., 2002. – С. 283–290.
155. Тодика Ю. М. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина // Конституційне право України / За ред. Ю. М. Тодики і В. С. Журавського. – К., 2002. – С. 294 – 312.
156. Тодика Ю. М. Конституційно-правові основи діяльності Верховної Ради України по забезпеченню прав і свобод громадян // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 3 (10). – С. 51–58.
157. Тодика Ю. Н. Гражданство Украины: Конституционно-правовой аспект. – Х., Факт, 2002. – 143 с.

158. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус иностранцев и беженцев в Украине. – Х.: Факт, 1998. – 104 с.
159. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – К.: Ін Юре, 2004. – 368 с.
160. Указ Президента України від 23 березня 2002 року № 173/2002 „Про посилення соціального захисту військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут-Україна. – 2003. – 1008 с.
161. Указ Президента України від 5 травня 2003 року № 389 „Про надбавки військовослужбовцям Збройних Силах України, Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України та Управління державної охорони України за безперервну службу”. Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга друга. – К: Азимут-Україна.– 2005.– 488 с.
162. Указ Президента України від 7 листопада 2001 р. № 1053/2001 „Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців” // Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут-Україна. – 2003. – 1008 с.
163. Указ Президента від 3 жовтня 1992 року № 493/92 „Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади” // Урядовий кур’єр. – 1992. – 9 жовтня.
164. Хаманева Н. Ю. Уполномоченный по правам человека – защитник прав граждан. – М.: Институт государства и права РАН, 1998. – 80 с.
165. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ: Пер. с нем. – М.: Юрид. лит., 1981. – 368 с.

166. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>.
167. Шукліна Н. Г. Економічні, соціальні і культурні (духовні) права й свободи людини та громадянина // Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С.185–215.
168. Шукліна Н. Г. Загальні засади конституційно-правового статусу людини і громадянина // Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 271–278.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Права і свободи військовослужбовців в Україні: нормативне закріплення та механізм реалізації / В.О. Велівченко, Г.А. Волошкевич, В.М. Мойсієнко; за ред. В. Мойсієнка; Центр європейської та євроатлантичної інтеграції при Черкаському національному університеті ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2011. – с.

Автори:

Велівченко Віктор Олегович – директор Центру європейської та євроатлантичної інтеграції при Черкаському національному університеті ім. Б.Хмельницького;

Волошкевич Геннадій Андрійович – заступник директора з наукової роботи ННІ економіки і права, кандидат юридичних наук, доцент;

Мойсієнко Василь Миколайович – перший заступник директора Центру європейської та євроатлантичної інтеграції при Черкаському національному університеті ім. Б.Хмельницького, кандидат історичних наук, доцент.

Технічний редактор:

Комп'ютерний набір, верстка:

Коректор:

Художник:

Підписано до друку 28.03.2011 р. Формат 60x84 1/16. Друк офс. Папір офс. Гарнітура Academy. Ум. друк. арк. _ . Тираж 500 прим. Замовлення №_.

Надруковано ПП Чабаненко Ю.А., Видавництво „Ант”, державне реєстраційне свідоцтво ЧС № 267 від 06.01.2000р.
18000, м. Черкаси, вул. Остафія Дашкевича, 39,
тел.(0472)45-99-84; e-mail: office@2uppost.com